

Geestgrond

Boudewijn Büch

Geestgrond

Roman

GROTE *letter*

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Copyright © 1995 erven Boudewijn Büch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Oorspronkelijk omslag: Wim Mol
Omslagontwerp grote letter editie: Kelvin Covalo

ISBN 978 90 295 7947 6 / NUR 301

www.arbeiderspers.nl

‘*Bering, Vitus* Jonassen, 1681-1741, Søfarer. F. Sommeren 1681 i Horsens, d. 19. Dec. 1741 paa Bering Øen [...]’

Dansk biografisk leksikon, 11, p. 484, København 1933

‘*Christchurch* [New Zealand]. The city was not named after the Hampshire town – though curiously like Christchurch NZ it too is situated on an Avon river – but after Christ Church at Oxford College GB [...]’

South Island places, Paraparaumu, NZ, 1995

‘Ein Vater, der sechs Söhne hat, ist verloren, er mag sich stellen, wie er will.’

Goethe in Johann Peter Eckermann *Gespräche mit Goethe* [..., 16 december 1829]

‘Ik haal je van de muur en sluit je in mij, waterdicht’

Voor Pauline

Deel I

I

Aftocht.

Toen ik Lonely Rock op een Zuidpoolkaart zag liggen, wilde ik erheen. Ik ben op weg geweest, maar de Eenzame Rots heb ik niet gehaald; een storm, de ijsgang, de onmetelijke afstand.

Een paar jaar later kwam ik in Washington State 'Lonesome Lake' tegen op een plaatsnaambord en ik maakte de omweg. 'Het mag hier nu eenzaam zijn, maar dat was het zeventig, vijfenzeventig jaar geleden niet toen goudzoekers en gouddelvers deze streek afstroopten,' las ik in het boek dat mij op reis begeleidde. Het Eenzame Meer bleek geen mooie waterplas te zijn en de omgeving had iets droefgeestig. Weliswaar was ik de enige bezoeker, maar er heerste toch geen gevoel van verlatenheid in die uiterste noordwesthoek van Skamania Country. In de atlas is de wereld eenzamer dan in werkelijkheid.

De wereldkaart is een verzameling vlekken waarachter meer fantasie, maar vooral meer werkelijkheid steekt dan achter duizend Rorschach-tests. De topografische naamlijst van de aarde is onthutsender dan de mooiste poëzie. Op zoek gaan naar het water, de grond, de ravijnen en de verten achter die namen was een voornemen dat ik als kleine jongen al maakte.

Mijn ouders waren twee hoeken van de wereld ontvlucht.

Boze hoeken in kwade tijden, maar wel met namen als uit exotische liedjes. Mijn vader sprak niet graag over zijn verloren wereld en mijn moeder had waarschijnlijk al voor mijn geboorte besloten dat haar wereld voortaan niet groter zou zijn dan de grenzen van het dorp waarin ik opgroeide. De enige atlas waarover wij thuis lange tijd konden beschikken, was een zuur riekend, donkergroen en langwerpige boek waaruit enkele kaarten van Zuid- en Oost-Europa waren gescheurd.

Wanneer ik mijn vader vroeg waar hij vandaan kwam, zei hij altijd hetzelfde: ‘Vorbei die Beringstraße, die Beringsstraße weit vorbei.’ Het bleek niet waar te zijn, maar mijn vader was zijn hele leven – en zelfs daarna nog – erg bedreven in het oproepen van raadsels en ondoordringbare duisternis.

Elke jongen die lijdt onder een ongelukkige jeugd wordt hoofdredacteur van een schoolkrant, een gemankeerd dichter, een droevige danser en een uiterst matige leerling. Maar vooral een eenkennige landkaartenspeurder.

Sinds de lagere school is de wereld voor mij meer plattegrond dan veenkolonie geweest. Al in de eerste klassen interesseerden mij het gemengd bedrijf, de dalgrond en het hoogveen nagenoeg niks, en raakte ik gebiologeerd door de randen en hoeken van de op hard karton geplakte schoolkaarten waarop de meester met een stok Groningse en Friese plaatsnamen in een onbegrijpelijke, maar afgesproken volgorde aanwees. Wat lag er ten oosten van de Dollard, waarom hield de rij Waddeneilanden opeens op? Hoe zag het Drielandenpunt er precies uit? Waar vond de Rijn, op de millimeter precies, zijn oorsprong? Het waren vragen die ik stelde maar waarop geen antwoord kwam. ‘Het enige dat je hoeft te we-

ten, is het rijtje Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Berlikum, St. Annaparochie...' zei de meester en we kregen de opdracht de volgende week heel Groningen op te kunnen dreunen.

Veertig jaar later bestaat aardrijkskunde niet meer. Aardrijkskunde is inmiddels vervangen door maatschappijleer, met levensechte televisiebeelden van Nieuw-Caledonië, en ik neem aan dat aan het einde van de twintigste eeuw maankraters beter bekend zijn dan vlekjes als Bergum, Drachten en Appelscha.

Het heelal interesseerde mij niet en ook niet of er kleigrond of nijverheid in Wolvega was. Ik genoot van de poëzie van plaatsnamen en het verheugde mij dat ik nooit in die dorpen en steden hoefde te komen. Aardrijkskunde reikte bij mij niet verder dan de atlas. Vandaar dat ik bij overhoringen of proefwerken nooit meer haalde dan een mager vijfje. Het leek mij niet nuttig om te weten waar de Thermochemische Fabriek was, waar afgekeurd vee en vlees verwerkt werden en wat je er verder kon studeren: dat Bergum bestond – gelegen aan dat wonderlijk rechte kanaal van Groningen naar De Lemmer – vond ik al spannend genoeg. Mijn kennis leverde mij dus steevast een onvoldoende op, terwijl klasgenoten de samenstelling van de vaderlandse bodem – tot op drie meter diepte – zonder hapering opdreunden. En beloond werden met een dikke acht.

'Jij zal nooit ver komen, jongeman,' zei de meester eens in de zoveel tijd wanneer hij achter mijn naam een onvoldoende noteerde. 'Ons land bestaat uit meer dan plaatsnamen, jonge vriend,' sprak hij op die belerende toon die ik na de jaren vijftig nooit meer ergens gehoord heb. 'Achter elk dorp staat

een hele gemeenschap van mensen, fabrieken en natuurlijke hulpbronnen, maar dat schijnt aan jou ten enenmale voorbij te gaan. Jij zult het op deze manier niet ver schoppen in de wereld, vent.'

Het 'op deze manier' begreep ik niet helemaal, of hij moest de manier bedoelen waarop ik de wereld bekeek; een wereld die voor mij uit papier en rare namen bestond, niet uit het feit dat 'gemengd bedrijf landbouw in dienst van de veeteelt' zou zijn.

2

Thuis was die ene, getourmenteerde atlas mijn vluchtboek. 'Laat hem maar, hij zit weer kaart te staren,' hoorde ik mijn moeder af en toe onder aan de trap zeggen wanneer een broer vroeg wat ik aan het doen was. Ik was op zoek naar de Bering Straat. Almaar op zoek naar die zeeweg waar mijn vader, zonder het te zeggen, in gedachte meestal leek rond te waren. Als hij geen ruzie met mijn moeder had.

Jaren en jaren later kan ik mij nog binnen een seconde naar mijn jongenskamertje boven de vestibule verplaatsen. Met mijn ellebogen en mijn knieën op het gedeukte zeil, speurend langs de loop van de Dnepr, terwijl beneden de ruzie tussen mijn ouders steeds hoger oplaaide.

Ik had verdriet – ofschoon ik niet wist welk – en dreef weg op de Dnepr en stelde mij niets van het landschap voor. Ik bedacht alleen de verte, verder en nog verder. En achter die verste verte moest een nieuwe verte zijn die ooit de eerste verte

zou raken. Want dat de wereld rond was, zoveel wist ik wel van de aarde.

Wanneer mijn moeder riep ‘Jongens eten!’ sloot ik de atlas en liep zo verveeld mogelijk de trap af. In de aardappelpuree die ze op mijn bord had gekwakt, begon ik het dal van de Dnepr te graven.

‘Voor de zoveelste keer: ik wil niet dat je met je eten speelt,’ zei mijn moeder.

Mijn vader, met een rood gezicht van verdriet: ‘En vertel eens: zit er dit jaar een voldoendetje voor aardrijkskunde in?’

Ik maakte een dam in de Dnepr en haalde mijn schouders op.

3

Dat er vreemde buitenlanden bestonden, was mij al vroeg duidelijk. De uithoeken waar mijn ouders vandaan kwamen, werden weliswaar nooit belicht, maar op de zolder van de school gingen we eens in de maand door middel van de Nederlandse Onderwijs Film over de grenzen. Smalfilm, in zwart-wit, met missionarissen die zicht- en hoorbaar laatdunkend met negers omgingen (al waren de films geluidloos) en vooral veel muziek (eveneens zonder geluid). Na het obligate gedoe – we maakten ruzie, gooiden propjes, de film liep uit de projector – keken we naar een wereld waarvan we zeker wisten dat we er in werkelijkheid nooit zouden komen. Zelfs de enige Indische jongen uit onze klas was nog nooit overzee geweest. Hij had de tropen bij de geboorte meegekregen; zijn

winterjas zat hem gegoten, ook hij had nog nooit een palmboom gezien.

De films duurden nooit langer dan tien minuten. Na afloop ging er op de zolder, die naar oud cement en dor papier rook, een peertje branden en vroeg de meester: ‘En wat hebben we gezien?’

‘Andere landen, meester!’ galmden we in koor.

‘En wat nog meer?’

‘Weten we niet, meester.’

‘En toch is het antwoord doodeenvoudig,’ doceerde de meester. ‘We hebben gezien dat die arme zwartjes in al die prachtige landen nog niet beschaafd zijn. Ze hunkeren naar wijsheid en al die spulletjes waar wij zo gelukkig mee zijn, maar uiteraard vooral naar het christendom. Het ware christendom! En wat zeggen wij dan?’

‘Zo is het meneer,’ mompelden we trouwhartig en even later stommelden we de trap af naar ons lokaal. Door de eigeel betegelde gangen, door de stank van gabardine en boenwas, langs de in een cyaanblauwe stofjas gestoken conciërge (‘In godsnaam geen gehuppel! Ik heb er een dagtaak aan om die gemene vegen van jullie rubberzolen weg te poetsen!’), om uiteindelijk terecht te komen in een van schoolplaten, begonia’s en dansend krijstof vergeven hok.

‘Als we allemaal gaan zitten, zal ik eens even aanwijzen waar we zojuist zijn geweest,’ zei de meester, die een stok in zijn hand had genomen. Op de Groote Staatkundige Kaart Der Geheele Aarde wees hij een immens eilandenrijk in het oosten aan. Er geweest zijn zonder er feitelijk geweest te zijn, vond ik toen al een prachtige vorm van reizen. Niet alleen een

trein of vliegtuig kon je ver weg brengen, maar ook een film. Ik was er vast van overtuigd dat ik nooit verder zou komen dan de Duitse grens en – heel misschien – een bezoekje zou brengen aan de Ardennen. Omdat in de jaren vijftig bijna alles verboden was behalve dromen, droomde ik de rest van de uren verder over ingekleurde zwart-witbeelden. Wanneer om vier uur de bel geluid werd, stapte ik over het speelplein de klinkerstraten in.

Aan ons dorp was iedere buitenissigheid vreemd. Alle dorpelingen zagen er hetzelfde uit; als je een hoek omsloeg, kwam er een volgende hoek, maar enig verschil was er niet. Zware trottoirbanden trokken een grijs spoor naar nergens.

Pas toen ik als tienjarige de uithoeken van ons dorp begon te verkennen, ontdekte ik de wereld van kronkelige paden, beekjes en duinen waarachter schilderachtige landschappen bleken te liggen. Toen ik voor de eerste keer het duinmeer tussen de Oude Watertoren en het Stille Strand zag liggen, begon ik langzaam te begrijpen dat er een waarachtige wereld moest zijn die verder strekte dan de Kerk- en de Schoolstraat.

4

Ik moest dertig jaar later aan de glinstering van het duinmeer denken toen ik op een avond door het Canal de Beagle voer. Eigenlijk voer ik er meer ‘overheen’, want die eerste keer op het Canal de Beagle leek ik langzaam over een zacht golvende spiegel te zweven. Later zou ik de Vuurlandse waterarm verscheidene keren in spookachtige omstandigheden terugzien,

maar die eerste keer heerste er een verbijsterende windstilte aan de onderkant van Patagonië.

Het Canal de Beagle is een mythische plek. Niet alleen omdat Charles Darwins schip de *Beagle* de naamgever was, en vanwege de verschrikkelijke en grotendeels bij elkaar gefantaseerde verhalen over de reusachtige en wrede Patagoniërs die er ooit woonden, maar vooral omdat een reiziger zich in een Canal – dat natuurlijk helemaal geen kanaal is – bevindt dat aan het einde van de wereld ligt. En zo voelt het ook. Staande op de voorplecht van het Russische schip liet ik een landschap dat overstelpend van wijdsheid is aan mij voorbijtrekken. Ik voelde op die plek voor de eerste keer, in al zijn onbegrijpelijke schoonheid, dat de aardrijkskunde mij niet meer helemaal de baas was, maar dat ik – eindelijk – kon beginnen de aardrijkskunde een beetje naar mijn hand te zetten.

Isla Hoste, Isla Navarino en Isla Nueva eenmaal voorbij, had ik het gevoel dat ik Cadzand en Nieuweschans voorgoed achter mij kon laten. Het glinstergrijze licht op het kanaal was in elk geval een stuk meeslepender dan het zomerlicht waar een vakantiegezel mij ooit op had gewezen in Cadzand, tijdens een kampeerfietstocht. ‘Vind je het niet prachtig? Net alsof we in het buitenland zijn, maar we zijn dan ook al bijna in België. Mooi hè?’

Het lege zomergeel deed mij niets, misschien omdat ik bij dat vlakke licht vooral aan mijn ouders moest denken. En dat is nog steeds zo. In de jaren dat ik mijn ouders samen heb meegemaakt, leefden ze naar de zomer toe en wanneer de zon dan eenmaal aan de hemel was doorgebroken, brak steevast het tijdperk van de hel aan: de ruzies, het verleden dat

blijkbaar zelfs door mooie zomerdagen niet weggedrukt kon worden. Het genot en de bevrijding waar de hele winter naar toe was geleefd – en het viel natuurlijk tegen, vreselijk tegen.

Elke biografie dient in grijze tinten geschreven te worden. Een juichende zomerdag kan geen ander verhaal vertellen dan van dom en oppervlakkig geluk. Als het al geluk is.

Ik heb mij nooit thuis gevoeld in de zomer. Een grijs be-regend landschap, een hemel vol wolkenpaniek of een zom-pig moeras heeft niet dat doodgewone, dat een zomer zo on-draaglijk maakt.

Varend over het Canal de Beagle wist ik ineens met zekerheid dat geluk een domme illusie is. Ik werd tamelijk gelukkig van dit inzicht, tussen Isla Nueva en Isla Picton. En ik moest aan mijn vader denken. Als ik iets van hem geërfd heb, is het die bijzondere aardrijkskunde: het gevoel dat er een wereld bestaat, waar je niet in thuishoort.

5

Je komt er pas na een paar dagen achter: het licht in het uiterste zuiden is ongewoon, maar het licht in het hoge noorden evengoed. Op een zomerdag in het Arctische Tuktoyaktuk – maar de dag verschilt daar dan nagenoeg niet van de nacht – heb ik uren naar die vreemde, plaatstalen schittering van de bleke zon op de Mackenzie River gestaard en op Deception Island in de Zuidpoolzee heb ik dat vreemde licht bijna in mijn lijf gevoeld terwijl het in het vulkaanmeer schoof. En steeds heb ik over mijn vader gepeinsd.

Toch was mijn vader meer een man van de duisternis. Het liefst had hij ook overdag de gordijnen dicht, een verlangen dat ik naarmate ik ouder word ook ben gaan krijgen. De zon moet bleek zijn, de avond moet vallen en als die niet kan vallen vanwege de plek op aarde waar ik toevallig ben, dient de zon een beetje stiekem en achteraf te schijnen.

6

Dagen-, dagenlang hield mijn vader de gordijnen gesloten, ondanks de protesten van mijn moeder. Zijn gedrag had niets te maken met het eventueel verkleuren van de schilderijen of het verschieten van de stoelbekleding, het was een vorm van niet bij de wereld willen horen. De wereld van een dorp achter de duinen: jongens die luid lachend langsfietsen, giechelende meiden op weg naar het strandpaviljoen, het getoeter van de glimmend opgewreven auto's, het gezicht van de melkman dat voor het raam verscheen. Hij kon de oppervlakkige vreugde van de dag niet aan, waarschijnlijk kon hij zijn hele bestaan niet verdragen. 'Leven móét nu eenmaal,' zei hij weleens terwijl hij door een kier van het gordijn keek, en hij sloot zich vervolgens van de dag af en keek droefgeestig de kamer in.

Mijn vader is de meest gekwelde man die ik ooit gekend heb.

'Je bent wat dat betreft een waardige opvolger van hem,' heeft mijn moeder ooit gezegd. 'Jij zit toch ook het liefst in het donker, nietwaar? Ik heb hem nooit begrepen en ik be-

grijp jou evenmin. Zon op je body, lekker van die warme stralen en een gezonde teint. Het lijkt wel of je in een doodkist wilt wonen.'

Haïtiaans gezegde: 'Wie de deur uitgaat, kan maar het best een doodkist meenemen.'

Het laatste jaar van zijn huwelijk met mijn moeder woonde hij in een hoek van de zolder. Hij kwam bijna niet meer beneden en lag op zijn bed of zat achter een klein tafeltje met een zwart kleed te schrijven. Op de muur achter het bed waren gaten in het stucwerk gevallen; sommige gaten waren bedekt door een grote, gerafelde schoolkaart van Oost-Europa. Vaak als ik hem kwam roepen voor het avondeten zat hij schuins op zijn bed en keek gespannen naar het uiterste oosten van de Sovjet-Unie, daar waar de Bering Straat de grens tussen Rusland en Alaska vormt. 'Wilt u daarheen, Vati?' heb ik op een keer dapper gevraagd.

'Daar willen we allemaal heen. In elk geval gáán we er allemaal heen.'

Ik begreep het niet, maar ik vroeg niet om uitleg, want mijn vader leed. Hij leed aan en onder de wereld, een verdriet dat ik niet begreep maar waarvan ik wist dat het vreselijk moest zijn. Hij leed vooral aan die wereld ver, heel ver in het oosten. In een jongensdagboekje van mij vond ik een zinnetje dat ik na een van die treurige ontmoetingen met mijn vader opgeschreven en daarna onderstreept moet hebben: *Ik wil naar dat land waar Vati zich gek door laat maken.*

Het verlangen naar de Bering Straat en de Bering Zee.

De aarde draait langzaam, zo langzaam dat je het niet merkt. Dat het dag en nacht wordt is weliswaar een bewijs voor het draaien van de aarde, maar als kind kun je niets beginnen met zo'n bewijs. Vroeger heb ik altijd gedacht dat de wereld helemaal of ten minste bijna stilstaat en dat denk ik eigenlijk nog steeds. De wereld kent geen beweging en daarom moet je ook langzaam, tergend traag reizen.

Het is niet goed om op je achttiende naar Antarctica te reizen; het Canadese noorden kun je het beste als veertiger betreden. Reizen heeft pas zin als je reizen begrijpt. Toen ik zestien was, begon ik de Ardennen te begrijpen en vertrok ik op een zwart gemoffelde fiets naar het zuiden, dat toen zo ver weg leek en dat nu zo dichtbij blijkt te zijn. Het meest fascinerend aan België vond ik indertijd dat het er in de huizen donkerder en somberder was. De ramen waren kleiner, de ruimten dieper.

Terug van mijn eerste fietstocht wilde ik mijn ervaringen dolgraag aan mijn vader vertellen, maar hij was er niet meer. Hij was zoek en ik kon met geen mogelijkheid achterhalen waar hij zich bevond. Mijn moeder snauwde: 'Zeur niet zo! Die man is weg en blijft weg. Zet hem toch uit je hoofd. Die man kwijnt ergens in een donkere kelder weg en dat is maar goed ook. Hij verdient niet beter.'

'Maar hij is toch mijn vader!'

'En ik ben je moeder,' antwoordde ze, getoonzet in die verbijsterende moedertaal die ik nooit begrepen heb en waaraan ik meer dan een hekel heb gekregen. Misschien is mijn

moeders taal wel de voornaamste reden dat ik haar al jaren niet meer wil zien. Na haar ‘En ik ben je moeder’ keek ze altijd naar buiten – zo herinner ik het mij – en plooidde de gordijnen nog dichter tegen de zijspanningen. ‘De zon staat weer hoog, de zomer komt eraan. Binnen een paar weken kan ik het tuinmeubilair weer uit de schuur halen. Heerlijk, zalig!’

Ik liep naar zolder en ging op de kale, planken vloer zitten, precies op de plek waar mijn vaders bed had gestaan met uitzicht op de kale muur waar geen kaart meer hing. Op die fatale middag dat hij met een oud vrachtautootje zijn spullen op kwam halen stapte hij met de opgerolde kaart achter het stuur. ‘Zo, die gaat eindelijk op weg naar zijn eigen duisternis. Opgeruimd staat netjes,’ sprak mijn moeder. Ze stond wijdbeens, in haar sloffen met bolletjes van wol op de wreef, op de kokosmat met de versleten letters *welkom* in de vestibule, en sloot de deur. ‘En het eerste wat we doen, is een ander slot nemen. Je weet maar nooit.’

Ik weet het nóg niet, naar welke duisternis mijn vader vertrokken is. Nadat mijn moeder had gezegd ‘En vanavond eten we met eentje minder en dat bevalt mij best, héél best’, begon ook voor mij een vreemde reis. Een reis die nu al bijna vijftig jaar duurt en die meer en meer op een puzzelrit zonder einddoel, laat staan prijsuitreiking en diploma, is gaan lijken. Met elke dag die vergaat, raakt de oplossing verder weg. Vaak, als ik het licht zie worden, denk ik: Opnieuw een nacht verloren.

Soms zie ik mijn vader in Mexico lopen.

Ik wilde nooit naar Mexico, maar ben er toch geweest; toeval, of het kon gewoon niet anders. Hoewel mijn vader al minstens vijf jaar dood was, dacht ik hem daar steeds te zien lopen. Mijn vader was geen man voor Mexico. Het land moet voor hem te vrolijk, te licht en te ongereguleerd zijn geweest.

Het komt door die raadselachtige ansichtkaart die plotse-ling op de schoorsteen stond. Ik was misschien tien jaar oud, sleepte mijn zware schooltas de gang door en hoorde mijn moeder het uitschreeuwen in de huiskamer – er zijn woorden die straks niet meer bestaan: huiskamer, vestibule, kabinet-kamertje, kolenhok et cetera –: ‘Moet je dit nu eens zien! Dat ik dit nog moet beleven!’

Ik dacht: wat zullen we nou weer hebben? Mijn moeder was een meester in de paniek om niks: het uitvergroten van een aanrijding met haar fiets tot een verkeersramp en een tochtje van de burens naar Valkenburg tot een intercontinentale reis. Ik vroeg, terwijl ik mijn roodgeblokte jack aan de kapstok hing: ‘Wat is er aan de hand?’

‘Hier. Kijk maar. Een kaart van je vader. Uit Mexico. Waar ligt dat eigenlijk? Goed, dat doet er niet toe, Mexico... Weet je nog toen hij twee weken geleden als een dief in de nacht verdween? Tjonge, is die gluiperd hem naar Mexico gepiept! Wat zou hij daar moeten? Die man is helemaal belatafeld. Mexico! Dragen ze daar niet van die grote hoeden en eten ze daar niet zo verschrikkelijk pittig? Hij zal toch niet voor dat pittige eten zijn gegaan, daar houdt hij wel van...’